

Цензура в умовах воєнного стану: виклики для держави та суспільства

Дмитро Костенко,

*здобувач ступеня доктора філософії з права,
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна,
e-mail: KostenkoDV@krok.eda.ua,
ORCID: 0009-0004-2370-7831*

Розвиток свободи слова, дотримання основоположних прав й свобод людини та громадянина (у тому числі, й право говорити та бути почутим), утвердження громадянського суспільства та демократичної держави є важливим завданням сучасної незалежної країни. В той же час, дотримання та утвердження прав людини за нормальних умов існування суспільства кардинально відрізняється від сьогоднішніх умов воєнного стану, що введений на всій території України 24 лютого 2022 року, указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 [1].

Агресія російської федерації проти України змусила переглянути державну політику у всіх сферах суспільного життя, не виключенням стала сфера діяльності журналістів, засобів масової інформації, громадян нашої держави щодо висвітлення подій, що відбуваються на території України. В той же час, логічним постає питання щодо спів розмірності обмеження прав, свобод людини, введення воєнної цензури із іншими важливими правами людини, таких як свобода думки, вільне вираження світогляду та віросповідання тощо. Де буде межа за яку держава не зможе перейти, щоб не допустити зловживання повноваженнями з боку органів державної влади? Дане питання потребує свого всебічного дослідження та обґрунтування, оскільки існування сьогодні воєнної цензури в умовах воєнного стану в Україні потребує свого нового змісту та сутності.

Беззаперечним є той факт, що в складних умовах воєнного стану для держави важливим є забезпечити національну безпеку, що може супроводжується запровадженням тимчасових обмежень свободи слова. В даному контексті слушною вбачаємо думку А. Чистякової, яка зауважила, що «домінування публічного інтересу над приватним є характерним для періодів військових конфліктів, тобто обмеження, що застосовуються в умовах воєнного стану, завжди пов'язані з розширенням компетенції органів державної влади та звуженням обсягу прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. В той же час, авторка вдало зазначає, що одночасно сам по собі факт введення воєнного стану не дає державі право поглиблювати розширювати вже існуючі обмеження, а будь-яке обмеження має отримати самостійне обґрунтування та легальну мету» [2, с. 7]. На наш погляд, авторка зробила вдалу спробу відмежувати законні обмеження для прав та свобод людини зі заборобою зловживати своїми повноваженнями посадових осіб органів державної влади.

Зауважимо, що правове регулювання цензури (у тому числі й військової) в Україні складають різні нормативно-правові акти. Зокрема, можна виокремити наступні:

1) в першу чергу, це Конституція України від 28 червня 1996 року, де у ст. 15 закріплено, що «цензура в Україні заборонена» [3];

2) Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року, у якому законодавець закріпив що, «забороняється цензура як будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста, суб'єкта у сфері медіа, його засновника....., узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації» [4];

3) Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року, містить норму, що «цензура забороняється» [5]. В той же час, зазначений нормативно-правовий акт містить окремий розділ щодо особливостей правового регулювання діяльності медіа в умовах збройної агресії, в якому визначені чіткі положення, що саме забороняється висвітлювати представникам медіа, та яка інформація повинна мати обмежений характер для громадськості. Тобто, мова йде саме про воєнну цензуру, а не про критику представників органів публічної влади;

4) наступним нормативно-правовим актом є Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» від 23 вересня 1997 року, який хоча прямо й не містить норми щодо цензури в професійній діяльності журналіста, є складовою частиною законодавства України про свободу слова та інформаційну діяльність [6];

5) не менш важливу значущість складає Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану» від 14 квітня 2022 року, згідно з якою «одним із ключових завдань Української держави повинно стати забезпечення встановлених Конституцією України гарантій свободи слова, вільного отримання, збирання і поширення інформації з урахуванням встановлених законами України обмежень, пов'язаних з воєнним станом. Українська держава не має права копіювати тоталітарні практики держави-агресора. Будь-які незаконні спроби втручання в роботу журналістів та засобів масової інформації, будь-які злочини проти журналістів або випадки технічного вимкнення проукраїнських телеканалів з ефіру повинні отримувати рішучу реакцію правоохоронних органів з притягненням винних до справедливої відповідальності» [7]. Тим самим законодавча гілка влади наголосила на утвердженні та забезпеченні свободи журналістів слова як базового права, що закріплене Конституцією України, яка має вагоме значення під час висвітлення подій в Україні.

Зазначене вище дає змогу констатувати, що сьогодні в Україні є належна нормативно-правова база, що регулює питання заборони цензури як загалом в Україні, так й у професійній діяльності журналіста, зокрема. Виняток, становить воєнна цензура (та інформація розголошення якої може негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану).

Незважаючи на досить місткий масив законодавчої бази щодо заборон цензури в Україні, у тому числі, й у журналістській діяльності, проблема

дотримання свободи слова вийшла на міжнародний рівень. Про це свідчить два фактори: перший – це статистичні дані щодо порушення права на свободу слова. Найчастіше журналісти заявляли про відмову посадових осіб у наданні суспільно важливої інформації (51% опитаних), цензурування готових матеріалів або заборону оприлюднення певної інформації (22%) та відмови в акредитації (17%) [8, с. 7]; та другий – звіт Європейської комісії щодо тиску на журналістів-розслідувачів з боку держави. В останньому наголошується, що з початком 2024 року зросла кількість повідомлень про тиск на громадські організації та журналістів-розслідувачів та вказується необхідність поступово відновлювати прозорий та незалежний медіа ландшафт [9].

На утвердженні свободи слова неодноразово наголошував Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), що керується у своїй діяльності Європейською Конвенцією з прав людини (далі – ЄКПЛ). Так, ЄКПЛ передбачає, що «кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» (ст. 9, 10) [10]. В умовах збройного конфлікту це право набуває особливого значення, оскільки доступ громадян до правдивої та неупередженої інформації стає важливим для підтримки громадського порядку, захисту прав людини реалізації права на життя.

Для прикладу наведемо справу *Observer and Guardian v. the United Kingdom* від 26 листопада 1991 року [11], де ЄСПЛ розглядав питання тимчасового обмеження публікації матеріалів, що стосувалися державної безпеки Великобританії. Суд зазначив, що обмеження публікації може бути виправдане, якщо воно є необхідним для захисту національної безпеки та інших легітимних цілей. Проте втручання повинно бути пропорційним, а обмеження – лише тимчасовим заходом, доки існує загроза. для захисту національної безпеки. Водночас ЄСПЛ підкреслив, що держава повинна обґрунтувати, чому саме це обмеження є необхідним та пропорційним.

Підкреслимо, що забезпечення свободи слова в Україні є важливими питанням для утвердження та розвитку нашої держави як демократичної та правової, особливо під час дії воєнного стану. Утвердження свободи слова, надання вільного доступу до інформації в умовах війни є одним із ключових завдань для нашої держави, при цьому важливим є дотримання балансу між заходами, що мають безпосереднє відношення до національної безпеки та реалізацією права на свободу слова.

Підсумовуючи викладене зауважимо, що безконтрольне (невмотивоване) обмеження свободи слова журналістів, медіа наносить шкоди розвитку вільного демократичного суспільства, правам громадян України на свободу думки тощо та може мати наслідком втрату довіри громадян до органів державної влади.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
2. Чистякова А. С. Права людини в умовах воєнного стану. Законодавство. Судова практика

/ за заг. ред. В. С. Ковальського. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 316 с.

3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D1%83%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12?find=1&text=%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D1%83#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
5. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849-ІХ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20?find=1&text=%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%B7%D1%83#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
6. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста : Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
7. Про Заяву Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану : Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022 № 2190-ІХ // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2190-20#top> (дата звернення: 25.11.2024).
8. Виклики для свободи слова та журналістів в умовах війни: соціологічне дослідження / П. Бондаренко, Т. Печончик, А. Сухарина, В. Яворський; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 56 с.
9. Єврокомісія занепокоєна тиском на журналістів-розслідувачів в Україні – звіт // Новини / Свобода слова : сайт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-yevrokomisiya-zhurnalisty-tysk-telemarafon/33180128.html> (дата звернення: 25.11.2024).
10. Європейська Конвенція з прав людини, ратифікована Верховною Радою України Законом від 17.07.1997 № 995_004 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#top (дата звернення: 25.11.2024).
11. Справа Європейського Суду з прав людини Case of observer and Guardian V. The United Kingdom // Application no. 13585/88. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57705%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57705%22]}) (дата звернення: 25.11.2024).